

УДК 929Рубін+94:378]477.63)(092)

А. Г. Венгер

Дніпропетровський національний університет ім. Олеса Гончара

ШТРИХИ ДО ПОРТРЕТА ДНІПРОПЕТРОВСЬКИХ «ВСЕСВІТНИКІВ»: ЯКІВ РУБІН – ВАРІАЦІЯ НА ТЕМУ «БУТИ ІСТОРИКОМ У КРАЇНІ РАД»

Проаналізовано життєвий і творчий шлях Я. Рубіна – відомого педагога та науковця міжвоєнної Білорусі, доцента та завідувача кафедри всесвітньої історії Дніпропетровського державного університету. Я. Рубін займався проблемами єврейської педагогіки та історії, був працівником музею. У Дніпропетровському університеті створив музей всесвітньої історії, досліджував проблему використання художньої літератури у курсі «Історія середніх віків».

Ключові слова: Я. Рубін, педагог, історія Середніх віків, Дніпропетровськ, музей.

Проанализирован жизненный и творческий путь Я. Рубина – известного педагога и учёного межвоенной Белоруссии, доцента и заведующего кафедрой всемирной истории Днепропетровского государственного университета. Я. Рубин занимался проблемами еврейской педагогики и истории, был работником музея. В Днепропетровском университете создал музей всемирной истории, работал над проблемой использования художественной литературы в курсе «История средних веков».

Ключевые слова: Я. Рубин, педагог, история Средних веков, Днепропетровск, музей.

Analysiert wird der Lebens- und Schaffensweg von Jakov Rubin, des bekannten Pädagogen und Wissenschaftlers in Weißrussland der Zwischenkriegszeit, Dozent und Inhaber des Lehrstuhls für Weltgeschichte an der Staatsuniversität von Dnepropetrovsk. Zum Forschungsgebiet von Jakov Rubin, der zugleich Mitarbeiter des Stadtmuseums gewesen war, gehörten Fragen der jüdischen Pädagogik und Geschichte. Seine weiteren Leistungen – Gründung eines Museums für Weltgeschichte an der Universität von Dnepropetrovsk sowie Einbeziehung der schöngeistigen Literatur in das Lehrfach «Geschichte des Mittelalters».

Schlagwörter: Ja. Rubin, Pädagoge, Geschichte des Mittelalters, Museum von Dnepropetrovsk.

Рубін Яків Гаврилович

In the article the biography and scientific work of Ya. Rubin, famous Belorussian pedagogue and scientist of the interwar period, associate professor and head of the department of world history in Dnepropetrovsk State University, is analyzed. Ya. Rubin studied problems of Jewish pedagogy and history, was the author and co-author of Yiddish language textbooks for schools and universities, worked in Belorussian Academy of Sciences, Belorussian State museum. When the Second World War began, he was evacuated to the Orsh city, where he worked as lecturer in local institute of higher education. In Dnepropetrovsk State University at the end of 40s and 50s years of XX centuries Ya. Rubin created the museum of world history, which exposed both original and self-made exhibits. He also studied the problem how fiction texts can be used in educational course «History of the Middle Ages».

Keywords: Ya. Rubin, pedagogue, the Middle Ages, Dnepropetrovsk, the museum.

Історія історичної науки останні десятиліття переживає активне залюднення. Все частіше без ювілейних приводів, хоча вони теж мають місце, дослідники звертають свою увагу на служителів Клію, розкриваючи не лише їх науковий, педагогічний, а і біографічний компоненти. Історії істориків стають у моді [18, 36], рефлексії істориків над собі подібними допомагають більш рельєфно прорізати образ минулого історичної науки. Однією з позитивних тенденцій стає те, що історики починають писати мемуари, привідкриваючи завісу свого життя для сучасників і потенційних дослідників [7; 13; 36].

В основному дослідники звертають увагу на помітні фігури, чий імена великими літерами вписані у історіографію чи організацію науки. Такий підхід цілком виправданий у першу чергу з погляду розширення інформації про вже добре відомих центральних істориків, тим паче що інтерес читачів гарантований. Але поруч із відомими іменами є багато вчених, імена і науково-педагогічна спадщина яких із різних причин опинилися у затіненні.

Унікальне місце у череді біографій істориків належить раннім радянським історикам, професійне становлення яких відбулося у новоутвореній Радянській державі. Ранні радянські історики – це нове покоління у професійному цеху, яке за багатьма показниками відрізнялося від своїх наставників, починаючи від рівня базової освіти і закінчуючи соціальним і національним походженням. Ще одна важлива ознака, що відрізняла нове покоління від «старого» – численність. Активна освітня політика, яку проводила радянська влада: відкриття нових вишів, республіканських академій наук – вела до збільшення кількості істориків. Нових кадрів було значно більше, ніж «старих» і певною мірою вони почали витісняти останніх із професійних рядів.

Доля більшості раннях радянських істориків залежала від політичного курсу партії, особливо у сталінські часи. Інтерес до національної та етнічної історії, який декларувала та реалізовувала партія у 20–30-ті рр. ХХ ст., згодом перетворився на пастку для дослідників. Значна кількість тих, хто займався національною історією, була репресована, або ж звільнена з займаних посад [5]. Ті, кому вдалося вистояти, наприклад, С. Боровий [33], З. Ханутін [16] – змінювали теми досліджень і не повертались до попередніх студій, а хтось, як наш герой, зосереджувався на педагогічній роботі, намагаючись дистанціюватися від науки.

У даній статті йтиметься про майже забутого радянського історика і педагога Якова Гавриловича Рубіна (1900–1975). Його доля тісно переплетена з радянською історичною наукою та освітою, з її викликами та суперечностями, що мали місце у 1920–1950 рр. Свою кар'єру історика Я. Рубін розпочав у 1920-х рр., як педагогом та організатором єврейської шкільної освіти у Білорусії, був вихователем і співавтором перших підручників для шкіл та вишів мовою ідиш, частина з яких була перекладена й видана білоруською мовою. Дослідницька кар'єра Якова Гавриловича пов'язана з роботою у Білоруській академії наук, де він займався дослідженням єврейської історії. Завершилося його кар'єрне зростання у Дніпропетровському університеті на посаді доцента кафедри всесвітньої історії історико-філологічного факультету.

В основному на постать Я. Рубіна звертають увагу дослідники єврейської освіти і культури у Білоруській РСР доби коренізації. Я. Басін стверджує, що ім'я Я. Рубіна стало широко відомим на початку 1930-х рр. як автора єврейських підручників [2; 3]. Коротка біографічна стаття є у Російській єврейській електронній енциклопедії, де про нього йдеться як про автора єврейських шкільних підручників. Інші дослідники теж мають уривчасті дані про його діяльність, зауважуючи при цьому, що доля Я. Рубіна після війни не відома [6]. Більш ґрунтовно, відповідно до своїх можливостей, до цього питання підійшов ізраїльський дослідник Л. Флят, готуючи електронну статтю про єврейські шкільні підручники: він відшукав у Ізраїлі дочку Якова Рубіна – Лауру Яківну, яка поділилася своїми спогадами про батька та його колег у довоєнний період [32]. Дніпропетровський період життя та діяльності розкритий у невеликому біографічному нарисі Бібліографії праць викладачів кафедри всесвітньої історії [4].

Яків Гаврилович Рубін народився у 1900 р. у родині маляра в містечку Долгіново Вілейського повіту Віленської губернії (зараз Ві-

лейський район Мінської області Білорусії). Більше половини мешканців цього містечка були євреї, які вели традиційний спосіб життя східноєвропейських єврейських громад. Невід’ємними ознаками їх життя було кустарне ремесло, торговельні гешефти, релігійна замкненість, помножена переважно на суцільну бідність [9].

Найімовірніше, початкову освіту Яків Рубін отримав у початковій іудейській школі – хедер, як і його відомий земляк – письменник Змитрок Бядуля [12]. Така освіта являла собою читання віршів з Тори івритом та їх переклад мовою ідиш. Про більшість хедерів побутували не дуже схвальні відгуки, у тому числі серед іудеїв, хоча зрозуміло, що були і приємні винятки. Хрестоматійний опис навчання у такому закладі є автобіографічна книга Хаїма Нахмана Бяліка: «учителя умели только бить, каждый по-своему. Ребе обычно бил плеткой, кулаком, локтем, шпилькой жены, всем, что могло причинить боль. Его помощник, если я неправильно отвечал на его вопрос, обачно приближался ко мне с растопыренными пальцами, наклонялся ко мне и хватал за горло. Он смотрел на меня, как леопард, тигр или другой подобный зверь, и я замирал от страха. Я боялся, что он выколет мне глаза своими грязными ногтями, страх парализовал мой ум так, что я забывал все, что выучил накануне» [34].

Після революції життя єврейських громад змінилося – смуга осілості була скасована, як і всі інші квоти щодо євреїв, хвиля єврейської молоді ринула у ті сфери, де їх кількість штучно обмежували.

З автобіографії Я. Рубіна відомо, що до 1918 р. навчався екстерном і давав приватні уроки. Імовірно, що приватні уроки були пов’язані з єврейською освітою, адже вже у 1920–1921 рр. він викладає ідиш у єврейській початковій школі в Ростові-на-Дону [26]. Розрив із містечком відбувається у 1918 р., коли він їде навчатися до учительської семінарії у Харкові [Там же]. Після вчителювання в Ростові-на-Дону повертається до Білорусії у Мінськ. На той час його мала Батьківщина – Долгіново внаслідок Радянсько-Польської війни відійшло до останньої. Повернення збіглося з початком політики коренізації. Найбільше радянським національним школам не вистачало кваліфікованих кадрів, тому молодий Я. Рубін був цінним працівником в освітній сфері та з 1922 по 1930 р. викладає єврейську літературу й історію у 23-й школі Мінська [Там же]. Крім участі в освітніх процесах, молодий Я. Рубін долучається, як і багато хто з молоді, до антирелігійного руху. Своїм інструментом боротьби з релігією обирає слово, беручи участь у релігійних дискусіях із служителями культу [11]. Антирелігійний напрямок робо-

ти червоною ниткою пройде через все його науково-педагогічне життя.

Зважаючи на неоднорідний склад населення та реалізацію політики держави щодо національного питання у 1922 р. в Мінському університеті відкрито єврейське відділення на педагогічному факультеті, де викладали відомі вчені: семітолог Й. Равребе, історики Й. Сосіс, М. Нікольський, філолог М. Вейнгер, гебраїст Й. Маркон [2]. Наступного року туди вступає Я. Рубін [26]. Із часів його навчання збереглося фото, на якому нашого героя можна побачити зі своїми однокурсниками та наставником – відомим бібліїстом професором М.М. Нікольським. Саме під його впливом Яків Рубін поглиблює свої атеїстичні студії [11]. Взагалі вплив проф. М.М. Нікольського буде відчутний протягом усього творчого життя Я. Рубіна, подібно до свого наставника, який створив історичний музей у Мінському університеті, Я. Рубін теж створить історичний музей, але вже у Дніпропетровському університеті.

Із кінця 1920-х р. Я. Рубін активно включається у роботу із забезпечення єврейської національної школи підручниками. Сам і у співавторстві він пише мовою ідиш підручник «Історія епохи феодалізму» 1928–1930 рр. [26], «Суспільствознавство» (1928), у 1930 р. видавництво «Центр-фарлаг» опублікувало в обробці Я. Г. Рубіна та Х. Кагана повість І.-Й. Лінецького «Польський хлопчик», прообразом цього твору стала книжка для єврейських шкіл, видана у США 1922 р. під назвою «Литовський хлопчик». Основу її становлять спогади вихідця із Білорусії, який у 50-літньому віці опинився у США, Ісроела-Ісера Кацовича «Шестьдесят лет жизни» [3]. Того ж року у співавторстві готує «Антирелігійний літературний підручник». У 1931 р. вийшов його останній підручник на ідиш – «Історія класової боротьби» [32].

У 1929 р. Я. Рубін стає викладачем історії середніх віків і нового часу на робітничому факультеті Білоруського державного політехнічного інституту, де працює до 1936 р. У довідці про час його роботи на робфаці зазначено: «Тав. Рубін глыбака і сур'єзна проходзіў свой курс шырака распалагал праграмным матер'ялам, часта іллюструя яго гістарычнай літаратурай» [26]. Працюючи у цьому ВНЗ, Я. Рубін перевидає підручник «Учебник истории эпохи феодализма, Минск, 1931» [Там же] білоруською мовою.

Проблеми дослідження розвитку національної культури поступово інституалізувалися, 1922 р. було створено Інститут білоруської культури, а у 1924 р. при ньому відкрито єврейську секцію. У 1928 р. Інбелкульт реорганізують у Білоруську академію наук, де 1929 р. засновано Інститут історичних наук, де була і єврейська секція.

До її складу секції входили: Г. Александров, молоді вчені – А. Волобринський, Л. Гольмшток, Я. Рубін [6], голова – Й. Сосис. У середині 1935 р. інститути і сектори, що досліджували історію та культуру національних меншин на території Білорусі, були об'єднані в Інститут національних меншин. Згодом у БАН розпочнуть чистки, які для багатьох закінчуються арештами та висланням за межі Білорусі [5]. У Російській єврейській енциклопедії зазначено, що саме через критику партійних органів Я. Рубін полишив роботу в БАН у 1933 р. [19], хоча у довідці, яку видав на ім'я Я. Рубіна академік В. Перцев, він працював там до 1936 р. [26].

На період роботи в БАН припадає найбільш творчий науковий етап діяльності Я. Рубіна, саме у цей час він пише низку робіт, частину яких публікують, а решта так і залишилась у рукописах і, мабуть, не пережила лихоліть нацистської окупації Мінська. Видавництво АН БРСР надрукувало три роботи мовою ідиш у таких виданнях як: «Фашизированная педагогика и преподавание истории // На научном фронте № 4–5, Минск 1934», «Буржуазия черты оседлости в к. XIX – начале XX стол. Часть первая // На научном фронте № 3, Минск 1933», «История Белоруссии в документах и материалах, Т. I. (феодалный период), (в соавторстве). Минск, 1935». У рукописі залишилась робота «Городское население Белоруссии в феодально-крепостнический период» [Там же].

У 1935 р. без захисту дисертації, за сукупністю праць, Я. Рубіну було присвоєно звання кандидата історичних наук [Там же].

Одночасно з науковою він продовжує і методичну роботу: видає посібники на допомогу викладання історії у школі. Яскравою рисою педагогіки Я. Рубіна було використання літератури у викладанні історії, що стане його візитівкою впродовж усієї педагогічної кар'єри. Спираючись на свій досвід, він підкреслював, що «Использование художественной иллюстрации при освещении тех или иных моментов исторических тем делает содержание последней более наглядным, более доступным пониманию учащихся» [22]. У такий спосіб він написав роботи: згаданий вище Антирелігійний літературний підручник 1930 р., «Художественно-литературная иллюстрация на уроках истории. Минск, 1939, Художественная литература в преподавании истории средних веков. Ч. I (V–XI вв.). – Минск, 1941, Художественная литература в преподавании истории средних веков. Ч. II (XI–XV вв.), рукопись в портфеле научно-исследовательского института школ» [26]. У розпорядженні автора цих рядків потрапила лише одна робота цього періоду, це «Художественно-литературная

иллюстрація на уроках історії» [22]. Робота написана на 78 сторінках, розрахована на учнів 3-го класу. Вона містить різні оповідання історичного змісту від кам'яної доби до XVII ст., автори оповідань не зазначені, можливо, їх творцем є сам Я. Рубін. Крім оповідань представлені й уривки з віршів, усних народних творів. Судячи з короткої пояснювальної записки до цієї роботи, Я. Рубін працював старшим науковим співробітником Науково-дослідного інституту шкіл БРСР.

Після звільнення з АН БРСР та Політехнічного інституту він переходить на роботу до Учительського інституту та Державного інституту журналістики, також працює науковим консультантом у Білоруському державному історичному музеї. Там пише роботу «Белоруссия под гнётом панской Польши. По материалам Белорусского государственного исторического музея». Частина її так і залишилася рукописом, а частина була опублікована в газеті «Советская Белоруссия, 1940 р.». Того ж року видає «Путеводитель по экспозиции Белорусского государственного музея» [26]. Зі спогадів самого Я. Рубіна, якими він поділився тоді з аспірантом історичного факультету Дніпропетровського університету Ю. Мициком, у музеї він проводив екскурсію і знайомив із експонатами українського письменника Івана Ле, який приїхав до музею, збираючи матеріал для свого чергового твору «Гайдамаки» [19].

Від етапу згортання коренізації Я. Рубін позбавляє єврейської форми наукові та педагогічні вектори дослідження, вони повністю починають відповідати соціалістичному змісту.

Із початком війни родина Рубіних евакуюється до м. Ош (Киргизька РСР). Тут він працює завідувачем кафедри всесвітньої історії Ростовського державного університету, який було евакуйовано у це місто. На посаді професора викладає курс історії стародавнього світу, середніх віків і спецкурс з викладання історії у дні Великої вітчизняної війни [26]. У 1943 р. його затверджують у званні доцента на кафедрі всесвітньої історії. Судячи з характеристики, яку йому видав зав. відділом агітації та пропаганди Ошського обкому КПБ (б) Киргизії, Я. Рубін був кращим викладачем інституту й активним громадським діячем [Там же].

Після закінчення війни Я. Рубіна запрошують на роботу Народний комісаріат освіти БРСР і Ростовський університет. Проте він пише листа ректору Дніпропетровського університету, в якому зазначає, що через родинні обставини, правда, не пояснюючи які, йому треба переїхати до Дніпропетровська і просить взяти його викладачем всесвітньої історії, бажано історії середніх віків, із наданням елементарних умов для життя [Там же].

Післявоєнний університет у Дніпропетровську справляв гнітюче враження, як і все місто – одним словом – «розруха». Студентка історичного факультету 1944–1949 рр. І. Я. Литвинова (у дівочстві Толчинська) згадує, що вікна у корпусі були забиті фанерою, перед тим як сідати на стільці, студенти стукали ними об підлогу, щоб повипадали клопи, в аудиторіях був холод [14].

Історична освіта у Дніпропетровському університеті протягом його функціонування являла собою дисконтинуїтет. Із 1918 р. історичний напрямок то відкривався, то закривався, востаннє перед війною його було закрито у 1937 р., а студентів переведено до Одеського університету. У 1939 р. історичну освіту було поновлено. Після відновлення роботи університету на кафедрі всесвітньої історії був потрібен викладач історії середніх віків. До війни цей курс читав випускник аспірантури кафедри історії середніх віків Київського університету на прізвище Мінський. Як склалася його доля – невідомо. Тому звернення Я. Рубіна до ректора отримало позитивний відгук.

Кафедра всесвітньої історії у ті роки по-новому формувалася, з довоєнних викладачів залишилася її завідувач Н.Л. Ладизинська – займалася проблемами Французької революції, та З. М. Куніна – досліджувала війну Серторія, першою написала такого подібне дослідження у російськомовній історіографії. У цей час на кафедрі з'являється колишня дружина «ворогу народу» Ф. Р. Гольденберг, яка досліджувала спадщину Лессінга. У другій половині 1940-х рр. всі вони захистили кандидатські дисертації [4]. Згодом на кафедрі почав працювати професор А. А. Алієв – сходознавець, перший нарком освіти Таджикистану, у 1930-х рр. був репресований за ініціативи Файзулі Хаджієва, а після розстрілу останнього був реабілітований [1]. Я. Рубін, зі схожим драматичним минулим, органічно вписався у новий колектив. Спочатку його призначили виконуючим обов'язки завідувача кафедри, а через рік затвердили на цій посаді [26].

У час його завідування тоталітарні пута не послабилися: доноси, анонімки були нормою життя. Зберегти моральне обличчя людини у ці часи було важко. Факультет постійно «лихоманило» від партійних зібрань, де «розбирали» студентів; на кафедральних засіданнях велася жорстка боротьба між колегами, які досить часто мстилися один одному, ховаючись запартійні гасла. Ця ситуація, на жаль, була ординарною для вузів того періоду [7].

І студенти, і викладачі були у тренді новітніх політичних тенденцій, тому цілком природно, що боротьба з космополітизмом була і на історико-філологічному факультеті. Для публічного цькування було

обрано завідувача кафедри російської мови М. Соїфера: його звинуватили у тому, що він є людина без роду і племені – космополіт, виключили з партії і звільнили з університету [30]. Під кампанію боротьби з космополітизмом потрапив і Я. Рубін. За свідченням його доньки Лаури Рубіної, донос на нього написали декілька студентів, але його попередили, що з відповідних органів до нього на лекцію придуть «товариші» і будуть її стенографувати. За словами доньки, батько включив у лекцію безліч цитат класиків марксизму. Як показував досвід, це не завжди допомагало, але в цьому випадку Якова Гавриловича врятувало високе почуття гідності та чисте серце студента. Учениця Я. Г. Рубіна, Л. В. Скрипникова розповідає: «Студент 5-го курсу (не пригадаю його прізвища, але як зараз бачу міцну високу постать моряка в «тельняжці»), у парткомі заявив: «кину свій партбілет, якщо зачепите Рубіна» Не зачепили. І ця молода людина, яка пройшла лихоліття війни, зважилася на такий крок в умовах загрози сталінських репресій кінця 40-х - початку 50-х років!» [29].

Показовою і не одиночною була боротьба, що розгорнулася на кафедрі історії СРСР та всесвітньої історії, між колишнім завкафедрою Миколою Долініним та виконуючим обов'язки завідувача кафедри Дмитром Пойдою. М. Долінін зазначав, що Д. Пойда організував справжнє цькування його і причина цього є те, що він хоче закріпитися в університеті. Особливо це проявилось під час обговорення відкритої лекції М. Долініна. Ось що написав М. Долінін: «В своєму влученні разноса Долинина тов. Пойда дозволил себе в оскорбительном для меня тоне заявить, что лекция «аполитична» и с успехом могла быть прочитана в Америке, в Нью-Йорке. В чем же заключается ее «аполитичность» он так и не сказал» [10, арк. 90]. В обговоренні його лекції брав участь Я. Рубін. Наведені останнім зауваження стосувалися методологічної площини подання історіографії. М. Долінін навів власні аргументи, при цьому визнаючи життєздатним і погляд Я. Рубіна. Критикуючи ту частину лекції, що і Я. Рубін, Д. Пойда назвав її просто «набором слів» [Там же, арк. 90].

Викладацька кар'єра у Дніпропетровському університеті склалася блискуче. Я. Рубін належав до тих викладачів, які бачили в студентах «не ємність, у яку треба залити знання», а колег. На сьогодні понад шістьдесят років відділяють студентів Я. Рубіна від студентської лави і мало хто з респондентів пам'ятає більшість своїх викладачів. Я. Рубіна згадують – і це вже показник. Курс історії середніх віків називають одним з найкращих, що їм доводилося слухати у стінах університету. Є. Єфремова відзначала, що про його манеру чи-

тати лекції ходили легенди, а їх емоційність та експресивність сприяла конструктивному засвоєнню матеріалу. На семінари він завжди приносив щось цікаве: старовинний атлас, палеотип із гравюрами, срібний талер, кожна річ була відправним пунктом для побудови живого, цілісного історичного періоду [11]. Л. В. Скрипникова зазначала, що на заняття він приходив весь скуйовджений, трішки розгублений, але вони проходили надзвичайно цікаво, заставляли мислити, надавав яскраві приклади з особистого життя майже кожного історичного персонажа, демонстрував таблиці, малюнки, портрети. Часто це все виготовляла Женя Кондрашова (Єфремова), яку він запросив на роботу з Художнього музею. Але основний його «наочний капітал» – книги старих видань, які завжди приносив до аудиторії, як правило, джерела мовою оригіналу, переважно німецькою і латинською, які він добре знав. І це все при тому, що власна мова була важкою для сприйняття (через вплив єврейського акценту). Багато цитував напам'ять. До сих пір, пам'ятаю з пісень вагантив: «Рим всех и каждого грабит безобразно. Пресвятая курия – это рынок грязный. К папе ты справишься – ну так знай заранее: ты ни с чем ворогишься, если пусты длани» [29]. Досить часто він вживав ці цитати для того, щоб навести лад в аудиторії, звертаючись до порушників порядку. Причому це завжди було не в образливій формі. Якось під час лекції, один із наших однокурсників, що завжди виявляв підвищений інтерес до прекрасної половини і при цьому був не завжди постійним, кидає записку черговій своїй обраниці на сусідній ряд. Яків Гаврилович так подивився на нього і серйозно йому говорить: – «Вы что, сонет своей Лауре передали? Так вот в одном из сонетов написано: «...и вновь Амур прицелился украдкой», а Вы что делаете? Амур и тот у украдкой, а Вы так явно».

Трапився такий випадок: був у нас однокурсник повненький такий і серед лекції починає щось жувати, шурхотять обгортки від цукерок. Яків Гаврилович до нього звертається і говорить: – «Обжорство, леность мысли, праздный дух погубят в людях доброе начало». А той йому у відповідь: – «Так я только леденец скушал» [31].

Про домашню бібліотеку Я. Рубіна ходили легенди. Професор Ю. Мицик згадує: «Сам Рубін хвалився, що студенти-фронтовики робили викладачам подарунки книгами з Німеччини (показав зі своєї бібліотеки хроніку Себастьяна Мюнстера (чи то латинське, чи німецьке видання XVI ст.))» [15].

Побутові умови Рубіна були не найкращими, Л. Скрипникова згадує: «Для Якова Гавриловича поняття «побут» не існувало. Коли він сюди приїхав, йому дали кімнату у дворі університету, на другому

поверсі з спільним коридором, кухня на п'ять кімнат. Його кімната була навпіл перетягнута ширмою. Вони жили втрьох: він, дружина та донька. І от на цій кухні ми всі пили чай, нам було дуже затишно і комфортно. Окрему однокімнатну квартиру він отримав на завершенні своєї кар'єри» [31].

На історичному факультеті Я. Рубін позиціонував себе медієвістом. За його сприяння була відкрита спеціалізація студентів «медієвістика», яку закінчило декілька випусків.

Студенти поважали його за простоту поведінки, могутній інтелект, освіченість, всебічну обізнаність, гостре слово і гумор, бажання завжди допомогти. Свого часу ніколи не жалів, дуже любив спілкуватися зі студентами [29]. І. Я. Литвинова підкреслює людяність та високоморальні якості нашого героя, відзначаючи його простоту та доступність у спілкуванні. Поміж сюжетів, пов'язаних з іменем Я. Рубіна, її пам'ять зберігає найбільш світлий момент, коли на центральному проспекті міста на лавці сидить Я. Рубін та їсть морозиво [14].

Ще одним напрямком роботи, яку розгорнув в університеті Я. Рубін, став збір матеріалу наочних зображень для лекцій з історії середніх віків. Ця справа так його захопила, дуже швидко матеріалу накопичилось настільки багато, що тримати його у шафах виявлялося неможливим. Згодом обробка накопиченого матеріалу і його застосування у навчальному процесі стане темою наукових розвідок, які, на жаль, як і більшість робіт його колег, ляжуть на полиці архіву і не побачать світ [20].

Згодом дослідний музейний куточок стане музеєм, назви якого постійно змінюватимуться, від «навчального-музею всесвітньої історії», до «атеїстичного музею». У невеликій кімнаті тіснилися тематичні експозиції. Більшість із них виготовили студенти-історики. Найактивнішу участь у створенні музею брали: І. Литвинов, В. Панібудьласка, Є. Кондрашова, двоє останніх були випускниками художнього училища. Крім студентів, до створення музею долучалися і викладачі. Доцент Б. Б. Левицька готувала тематичні вишивки. У музеї було представлено низку експозицій: «Боротьба руського народу проти хрестоносної агресії у XIII ст.», «Боротьба руського народу проти татаро-монгольських завойовників у XIV ст.», «Визвольна боротьба чеського народу в першій половині XV ст.», «Розгром польсько-шляхетських інтервентів у Російській державі в XVI ст.», «Боротьба французьких народних мас проти англійських загарбників у першій половині XV ст.» та ін. Були оформлені виставки нумізматичної колекції та французьких гравюр XVIII ст.

[Там же; 25]. Частина експозицій була представлена репродукціями історичних полотен, виготовлені макети середньовічного міста, замку і т.д. Експозиції містили такі стародруки: один із оригіналів Литовського статуту, «Statuta regni poloniae» Франкфурт 1623 р., чеська Біблія 1556 р., надрукована Іржі Мелантріхом, «Міське право чеського королівства» стереотипне видання 1618 р. й оригінал 1579 р., та ряд ін. [Там же, 30]. Гравюри (оригінали): XVI ст. «Євхаристія», XVIII ст. – «Спалення Джона Ольдкестгла 1414 р.», «Коронація Леопольда II в церкві святого Варфоломія у Франкфурті на Майні у 1790 р.» та ін. [Там же, 38]. Я. Рубіну вдалося налагодити збір експонатів по всьому місту. Численні експонати приходили як трофеї від студентів, які повернулися з війни [14].

Ще одним напрямком роботи стане традиційне для нього застосування літератури у викладанні курсу історії середніх віків. У 1946–1947 рр. були написані два томи роботи «Художественно-литературная иллюстрация в лекциях по всеобщей истории. Средние века» [23]. Цю роботу чекала теж невтішна доля, її не надрукували і вона у вигляду рукопису зберігалася у науковій бібліотеці ДНУ.

У кінці 1940-х рр. Я. Рубіну пообіцяли оформити дозвіл на керівництво аспірантурою, куди він запросив свого випускника І. Литвинова, який добре знав латинь і планував написати дисертацію з медієвістики. Він почав готуватися до вступних іспитів, але задуманому не судилося здійснитися: з певних причин кандидатуру Я. Рубіна відхилили. А самому І. Литвинову пояснили, що країні зараз набагато потрібніші економісти і запропонували вступити в аспірантуру на кафедрі політекономії [14].

Після виходу на пенсію Я. Рубін веде активну роботу з пропаганди атеїзму. Він повертається до проблем, якими займався у 1930-х рр., а саме видання антирелігійної навчальної літератури. У цей період світ побачили декілька брошур антирелігійного змісту: «Художественный образ в атеистическом воспитании учащихся на уроках средневековой истории. Вып. I, II» [24], «Поэзия в помощь изучению основ научного атеизма» [21]. У цих роботах представлені вибрані матеріали прози і поезії антирелігійного змісту та гравюри.

На пенсії він також спілкувався зі студентами, надавав консультації з питань нумізматики. Професор Ю. Мицик згадує, що саме цікавість до нумізматики привели до Я. Рубіна його товариша О. Скоробагатого, якого Я. Рубін консулював.

Помер Я. Рубін в 1975 р. у м. Дніпропетровську. У некролозі на смерть ученого сказано, що після нього залишилося багато чудових починань, але все головне, що було у цій людині, залишилося в його учнях [11].

Із часу написання тих рядків минуло 40 років, більшість його учнів зійшли з педагогічного та життєвого шляху, на сьогодні його учениця проф. Л. В. Скрипникова продовжує його педагогічну естафету у вищій школі, разом ще з однією його ученицею Ж. Єфремовою вони присвятили підручник історії культури Відродження своєму вчителю [28]. Стосовно чудових починань можна зазначити, що створений музей зазнав певних трансформацій, через які втратили свій первинний вигляд і експонати. Тепер це музей історії Дніпропетровського національного університету ім. Олесья Гончара. Його учень І. Тарасенко, вчителюючи в 1950-х рр. у с. Дмухайлівка Дніпропетровської області, під впливом та за порадами Я. Рубіна створив музей села, який функціонує і сьогодні [8]. Від стародруків та експонатів в університеті не залишилося і сліду. Поодинокі унікальні речі з приватної колекції Якова Гавриловича можна знайти у друзів родини Рубіних, які він дарував на згадку про себе. У бібліотеці Дніпропетровського національного історичного музею ім. Д. Яворницького зберігається одна книга із бібліотеки німецьких графів Швейніців, на якій є надпис власника: «Рубин Я. Г. Днепропетровск 1950 г.», її музей придбав наприкінці 1980-х рр. у букіністі [27].

Непрямий вплив бібліотека Я. Рубіна справила на відомого історика С. Плохія. У листі до автора він згадує: «... Пізніше я спитав Юрія Андрійовича (Мицика), чому з кількох латиномовних книжок про Хмельниччину він порадив мені саме Пасторія, на що він відповів, що книжку Пасторія показав йому свого часу колишній завідувач кафедри на прізвище Рубін. Книжку подарував йому студент-заочник незабаром після кінця війни. Трофейний Пасторій визначив мою долю – саме йому була присвячена моя дипломна робота, а потім добра частина кандидатської дисертації» [17].

Отже, доля Якова Рубіна була багато в чому визначена тими процесами, що відбувалися у Радянському Союзі. Завдяки Жовтневій революції та політиці коренізації перед ним відкрилась можливість отримати вищу освіту та реалізувати себе у сфері єврейської педагогіки та науки. Зі згортанням коренізації його дослідження та розробки виявилися непотрібними і дотепер більшість з них не введені до історіографічного обігу. Працюючи у Дніпропетровському університеті, він не конкретизував, чим займався у довоєнні часи. Для більшості його учнів-друзів родини це було відкриття у пізніші часи. Заповнюючи список опублікованих праць в особистому листку відділу кадрів Дніпропетровського університету, лише про деякі з них він зазначив, що вони написані мовою їдиш. Підсумовуючи, необхідно

акцентувати: постать Якова Гавриловича Рубіна була багатовимірною і неординарною. Здається, що саме про нього слова Т. Рузвельта: «Роби, що можеш, з тим, що маєш, там, де ти є». Його спадщина, висвітлена у цьому короткому нарисі, справедливо заслуговує на дослідження і буде цікавою не лише в Україні, а і в інших державах світу.

Бібліографічні посилання

1. Алиев Абас Абасович. Личное дело профессора зав. кафедры истории стран Востока (1947–1953) [Текст] // Архів ДНУ ім. Олеся Гончара. – Ф.1, оп.1, спр. 42. – Далі: Архів ДНУ ім. О. Гончара.
2. **Басин, Я. З.** Большевизм и евреи: Белоруссия, 1920-е годы [Электронный ресурс] / Я. З. Басин. – Режим доступа: <http://mb.s5x.org/yazib.org/yub050000.html>. – Загл. с экрана.
3. **Басин, Я.** Советизация через идишизацию, или как пролетарская диктатура пришла на «еврейскую улицу» [Электронный ресурс] / Я. Басин. – Режим доступ <http://jewishfreedom.jimdo.com/советизация-через-идишизацию/> – Загл. с экрана.
4. Бібліографія праць викладачів кафедри всесвітньої історії [Текст] / під ред. С. Й. Бобилевої. – Д.: Вид-во ДДУ, 2007. – 88 с.
5. Возвращенные имена: Сотрудники АН Беларуси, пострадавшие в период сталин. репрессий [Текст] / сост. и авт. предисл. Н. В. Токарев; под ред. А. С. Махнача. – Мн.: Наука і тэхніка, 1992. – 120 с.
6. **Герасимова, И. П.** К истории еврейского отдела Института белорусской культуры (Инбелкульта) и еврейского сектора Белорусской Академии Наук в 20–30-х годах [Текст] / И. П. Герасимова // Вест. еврейского ун-та в Москве. – 1996. – № 2 (12). – С. 144–167.
7. **Гуревич, А.** История историка [Текст] / А. Гуревич. – М.: РОССПЭН, 2004. – 288 с.
8. Дмухайлівка [Електронний ресурс]. – Режим доступа: <http://uk.wikipedia.org/wiki/Дмухайлівка>. – Загл. с экрана.
9. Долгіново [Електронний ресурс]. – Режим доступа [<https://ru.wikipedia.org/wiki/>]. – Загл. с экрана.
10. **Долинин, Николай Петрович.** Личное дело ст. преподавателя и.о. зав. кафедры истории народов СССР (1.6.1949 – октябрь 1957) [Текст] / Архів ДНУ ім. Олеся Гончара. – Ф.1, оп. 1, спр. 1088. – 90 арк.
11. **Єфремова, Є.** Пам'яті Я. Рубіна [Текст] / Є. Єфремова // За передову науку. – № 13 (921). – 7 квітня 1975.
12. Змитрок Бядуля в Литературной энциклопедии [Электронный ресурс]. – Режим доступа [<https://slovari.yandex.ru/~книги/Лит.%20энциклопедия/Бядуля%203.%2C%20Ясакар/>]. – Загл. с экрана.
13. **Ковалева, И.** Жизнь, проведенная в могиле: исповедь археолога [Текст] / И. Ковалева. – Д.: Арт-пресс, 2008. – 129 с.
14. **Литвинова, І. Я.** Спогади записані А. Венгером [Текст] / І. Я. Литвинова // Архів автора. – Д., 2014.

15. **Мицик, Ю. А.** Электронный лист до Венгера А. Г. [Текст] / Ю. А. Мицик. – К.-Д., 09.06. 2014.
16. **Острога, В. А.** Ханутин З. М.: судьба преподавателя [Текст] / В. А. Острога // Актуальные проблемы и перспективы изучения новой и новейшей истории зарубежных стран: мат. междунар. науч.-теорет. конф., посвящ. 75-летию образования каф. истории Нового и Новейшего времени / редкол.: В. С. Кошелев (пред.) [и др.]. – Минск: Изд. центр БГУ, 2012. – С. 142–145.
17. **Плохий, С. М.** Электронный лист до Венгера А. Г. [Текст] / С. М. Плохий. – Бостон – Д., 8.12. 2014.
18. **Портнов, А.** Історії істориків: обличчя й образи української історіографії ХХ століття [Текст] // А. Портнов. – К.: Критика, 2011. – 237 с.
19. **Рубин, Я. Г.** Российская еврейская энциклопедия [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://www.rujen.ru/index.php/РУБИН_Яков – Загл. с экрана.
20. **Рубин, Я. Г.** О познавательном значении наглядности в вузовском преподавании средневековой истории и путях ее реализации [Текст] // Научные труды сотрудников кафедр философии, истории и политэкономии за 1955 г. – Гос. архив Днепропетр. обл. – Ф. 2307, оп.1, спр. 963. – Далее: ДАДО.
21. **Рубин, Я. Г.** Поэзия в помощь изучению основ научного атеизма [Текст] / Я. Г. Рубин. – Д.: Знання, 1966. – 82 с.
22. **Рубин, Я. Г.** Художественно-литературная иллюстрация на уроках истории [Текст] / Я. Г. Рубин. – Минск: Средняя школа, 1938. – 70 с.
23. **Рубин, Я. Г.** Художественно-литературная иллюстрация в лекциях по всеобщей истории. Средние века [Текст] / Я. Г. Рубин. – Д., 1946 / 1947. – Т. I, II. – 442 с.
24. **Рубин, Я. Г.** Художественный образ в атеистическом воспитании учащихся на уроках средневековой истории [Текст] / Я. Г. Рубин. – Д.: Знання, 1965. – Вып. I. – 22 с.
25. **Рубин, Я. Г.** Научно-экспозиционная разработка тематики и оформление учебно-методического музея Всеобщей истории (содержание проделаной работы) [Текст] // Научные труды кафедры всемирной истории за 1951 г. – ДАДО. – Ф. 2307, оп. 1, спр. 517.
26. Рубин Яков Гаврилович. Доцент и. о. зав. каф. Всеобщей истории. Личное дело. (6 апреля 1946 г. – 11 марта 1960 г) [Текст] // Архів ДНУ ім. О. Гончара. – Ф.1, оп. 1, спр. 3090. – 61 арк.
27. **Саминский, Е. М.** Каталог старопечатных изданий [Текст] / Е. М. Саминский. – Д.: Изд-во ДНУ, 2011. – 151с.
28. **Скрипникова, Л. В.** Культура эпохи Возрождения [Текст] / Л. В. Скрипникова, В. Т. Сиротенко, Е. К. Кондратьева. – Д.: Изд-во ДГУ, 1993. – 147 с.
29. **Скрипникова, Л. В.** Электронный лист до Венгера А. Г. [Текст]. – Д. – 19.02. 2015.

30. **Сойфер, Марк Ильич.** Личное дело доцента и. о. зав. каф. Русской литературы (8.9.1944 – 2.3.1949) [Текст] / Архів ДНУ ім. О. Гончара. – Ф.1, оп.1, спр. 3346.

31. Стенограма лекції Скрипнікової Л. В. «Я. Г. Рубін педагог і людина» прочитана студентам історичного факультету 16. 09. 2015 р. [Текст].

32. **Флят, Л.** К истории еврейской учебника в Минске // Заметки по еврейской истории [Электронный ресурс] – Режим доступа <http://litbook.ru/article/1768/>. – Загл. с экрана.

33. **Чермошенцева, Н.М.** Наукова спадщина С. Я. Борового: історіографія та бібліографія [Текст] / Н. М. Чермошенцева // Півд. архів: [зб. наук. праць]. – Херсон: Вид-во ХДУ, 2007. – Вип. XXVI. – С. 138–150.

34. Штетл Хедер [Электронный ресурс] http://jhistory.nfurman.com/teacher/05_127.htm. – Загл. с экрана.

35. **Якунин, В. К.** История, идеология, политика. Жизнь и познание истории [Текст] / В. К. Якунин. – Д.: Герда, 2013. – 339 с.

Надійшла до редакції 23.05.2016

УДК 292Ладигенська+94:378]477.63)(092)

В. М. Бекетова¹, А. Г. Венгер²

¹*Дніпропетровський історичний музей ім. Д. І. Яворницького*

²*Дніпропетровський національний університет ім. Олеся Гончара*

ШТРИХИ ДО ПОРТРЕТА ДНІПРОПЕТРОВСЬКИХ «ВСЕСВІТНИКІВ»: НАДІЯ ЛАДИЖЕНСЬКА

Досліджено біографію дніпропетровського історика 1930–1940-х рр. Н. Л. Ладигенської. Окреслено основні віхи її наукового та кар'єрного зростання від працівника газети до завідувача кафедри всесвітньої історії Дніпропетровського державного університету.

Ключові слова: історик, музей, кафедра всесвітньої історії, університет.

Исследована биография днепропетровского историка 1930–1940-х гг. Н. Л. Ладигенской. Очерчены основные вехи ее научного и карьерного роста: от сотрудника газеты до заведующего кафедрой всемирной истории Днепропетровского государственного университета.

Ключевые слова: историк, музей, кафедра всемирной истории, университет.

Die Verfasser widmen ihre Forschungsarbeit dem Lebenslauf der dnepropetrovsker Historikerin der 1930er-1940er Jahre, N. L. Ladyženskaja. Aufgezeichnet werden die wichtigsten Etappen ihrer wissenschaftlichen